

**ALEXANDER
NAPOLEON &
JOSÉPHINE**

**Een verhaal van vriendschap, oorlog
& kunst uit de Hermitage**

**ALEXANDER &
NAPOLEON
JOSÉPHINE**

Hermitage Amsterdam 2015

‘ALS IK NIET NAPOLEON WAS, HAD IK ALEXANDER WILLEN ZIJN...’

Viktor Fajbisovitsj

59 **Miniatuurportret van tsarina Jelizaveta Aleksejevna**
Rusland, kunstenaar onbekend, 1817–25

58 **Miniatuurportret van tsaar Alexander I**
Frankrijk, kunstenaar onbekend, 1810–20

Over Alexander de Grote wordt verteld dat hij Diogenes opzocht en de beroemde filosoof vroeg of hij iets voor hem kon doen. Waarop deze antwoordde: ‘Ja, doe een stap opzij, je staat in mijn zonlicht’ (Plutarchus, *Alexander*, XIV). De grote veroveraar was diep getroffen door die woorden en sprak: ‘Als ik niet Alexander was, had ik Diogenes willen zijn.’ Dit belette hem overigens niet de voor hem voorbeschikte weg te vervolgen.

Napoleon herinnerde zich dit verhaal in het voorjaar van 1815, kort nadat hij, ontsnapt uit zijn verbanningsoord Elba, voet had gezet op het Franse vasteland en naar Parijs optrok voor de befaamde Honderd Dagen.

‘Is het waar dat Alexander in Parijs hartelijk is ontvangen?’ vroeg hij aan baron Fleury, die hem vanuit Lyon tegemoet was gesneld.

‘Ja, sire,’ antwoordde de baron, ‘ze hadden alleen oog voor hem. De andere monarchen zagen eruit alsof ze zijn adjudanten waren.’

‘Hij heeft inderdaad veel voor Parijs gedaan,’ erkende de keizer daarop. ‘Als hij er niet was geweest, zouden de Engelsen de stad hebben verwoest, en de Pruisen haar in brand gestoken. Hij heeft zijn rol goed gespeeld... Als ik niet Napoleon was,’ merkte hij met een glimlach op, ‘had ik Alexander willen zijn.’

In deze woorden van Napoleon schuilt een diepere betekenis.

Catharina de Grote had al vóór de geboorte van haar kleinzoon (1777) een naam voor hem gekozen. Hoewel het naamfeest van Aleksandr Pavlovitsj officieel werd gevierd op de naamdag van de heilige Alexander Nevski, had Catharina voor hem de roem van een andere held in gedachten: zij wenste dat de jonge grootvorst later als Alexander de Grote zou worden. Voor haar kleinzoon zag zij een rol weggelegd in het Griekse Project. Dit grandioze geopolitieke plan was ontstaan na beëindiging van de Russisch-Turkse Oorlog

00 Titel
Land, kunstenaar, 0000
Materiaal, maten

van 1768–74. Het behelsde dat de Turken uit Europa moesten worden verdreven en op de ruïnes van het Ottomaanse Rijk een christelijke staat zou worden opgericht met Constantinopel als hoofdstad. Door de geboorte van een tweede kleinzoon in 1779 kon haar plan concreet worden: de troon van Constantinopel reserveerde de tsarina voor de jongste, Konstantin geheten, maar de hoofdrol in de constellatie van twee geassocieerde rijken was weggelegd voor Alexander.² Diens opvoeding werd afgestemd op de doelstellingen van het Griekse Project.

In een brief aan een van haar vaste correspondenten, Friedrich Melchior Grimm, gedateerd 14 november 1782 deed Catharina verslag van de boeken die de toen bijna vijfjarige grootvorst las: ‘Dezer dagen heeft hij kennisgemaakt met Alexander de Grote; hij heeft gevraagd om een persoonlijke kennismaking, en was geheel overstuur toen hij vernam dat hij reeds overleden was: dat stelt hem zeer teleur.’³ In 1783 gaf de tsarina in enkele exemplaren zeven door haar eigenhandig samengestelde handboeken voor het onderricht van de grootvorsten uit. In een ervan, *Voortzetting van de basisstudie*,⁴ stond een schets over Alexander de Grote, waarin deze bedeed was met de kenmerken van

een ideale monarch. Omstreeks diezelfde tijd begon Catharina met de bouw van de Alexander Datsja in Pavlovsk, bestemd als decor voor de opvoedkundige wandelingen van de nieuwe Alexander met zijn Aristoteles.

Die Aristoteles werd de Zwitserse pedagoog Frédéric-César de La Harpe, een overtuigd republikein. Hij was ongetwijfeld de belangrijkste leermeester van de jonge Alexander. ‘Als La Harpe er niet was geweest, was er ook geen Alexander geweest,’ zou de dankbare leerling later erkennen.⁵ La Harpe bracht hem de prachtige en edele ideeën van de Verlichting bij. Alexander zou zijn hele leven lijden onder het bewustzijn van zijn eigen onvolmaaktheid en van het verschil tussen de meeste mensen om hem heen met het verheven ideaal dat zijn mentor hem had geschetst.

In 1789, toen de twaalfjarige Alexander met zijn leermeester Plutarchus’ levensbeschrijving van Alexander de Grote las, diende een twintigjarige Corsicaan, tweede luitenant in het Franse leger Napoleon Bonaparte, die zich zat te vervelen in het provinciestadje Auxonne, een verzoek in om in Russische dienst te treden. Men was bereid hem aan te nemen, maar wel een rang lager, een aanbod dat hij verontwaardigd afwees.⁶ Wie had toen kunnen vermoeden dat die onbeduidende officier vijftien jaar later over de halve wereld zou heersen!

Maar in 1789 was de revolutie, die hem in staat zou stellen zich te manifesteren, maar net begonnen. Pas eind 1793 kreeg Bonaparte enige bekendheid bij het beleg van Toulon: dankzij een door hem voorgestelde tactiek werd de tegenstander tot capitulatie gedwongen.

Twee maanden voor de inname van Toulon, die Bonaparte zijn eerste generaalsrang opleverde (brigadegeneraal), huwde Catharina haar kleinzoon uit. De bruiloft met prinses Louise Maria Augusta van Baden, bij haar overgang tot het Russisch-orthodoxe geloof Jelizaveta Aleksejevna gedoopt, vond plaats op 9 oktober (28 september) 1793. Het jonge paar was uiterst harmonieus: zowel de bruidegom als de bruid was zeer knap om te zien en buitengewoon innemend in de omgang. ‘*C’est Psyché unie à l’Amour*’, schreef Catharina vertederd in een brief.⁷ Amor moest toen nog zestien worden en Psyche was nog geen vijftien.

Anderhalf jaar later, op 21 april 1795, maakte de 25-jarige brigadegeneraal Napoleon Bonaparte zijn verloving bekend met Eugénie Désirée Clary, dochter van een kort daarvoor overleden welgestelde zijdehandelaar uit Marseille. Napoleon was in het huis van

00 **Titel**
Land, kunstenaar, 0000
Materiaal, maten

00 **Titel**
Land, kunstenaar, 0000
Materiaal, maten

zijn verloofde geïntroduceerd door zijn oudere broer Jozef, die in 1794 was getrouwd met haar oudere zuster Julie Clary.

Toen generaal Bonaparte in de zomer van 1795 in Parijs verbleef, werd hij echter een trouwe bezoeker van de beroemde salon van Thérèse Tallien, de echtgenote van een van de meest opportunistische politieke figuren tijdens het Thermidorregime, dat regeerde na de val van Robespierre in 1794. Het onstuimige Parijse leven miste zijn uitwerking op Napoleon niet: al spoedig kwam zijn geliefde uit Marseille hem niet meer zo bekoorlijk voor. 'De vrouwen zijn hier aantrekkelijker dan waar ook, en ze spelen een grote rol,' schreef hij aan zijn broer Joseph.⁸ In september kwam hij tot de conclusie dat 'de zaak met Eugénie moest worden afgerond, of dat ze uit elkaar moesten gaan.'⁹ Als we de geruchten mogen geloven, deed Napoleon in die periode twee keer een huwelijksaanzoek (aan madame Permond en madame Bouchardy), maar beide werden afgewezen.¹⁰ Zijn derde aanzoek, aan Joséphine de Beauharnais, met wie Bonaparte kennis had gemaakt in de salon van Tallien, werd aangenomen. Joséphine was de weduwe van burggraaf Alexandre de Beauharnais, die aan de

00 **Titel**
Land, kunstenaar, 0000
Materiaal, maten

00 **Titel**
Land, kunstenaar, 0000
Materiaal, maten

Tekst.

00 **Titel**
Land, kunstenaar, 0000
Materiaal, maten

Tekst.

00 **Titel**Land, kunstenaar, 0000
Materiaal, maten

Tekst.

guillotine ten prooi was gevallen. Zij was zes jaar ouder dan Napoleon en had een zoon van veertien en een dochter van twaalf. Maar haar charme, ervaring en invloed in de Parijse society zetten Napoleon ertoe aan zijn verloving met Eugénie Désirée Clary te verbreken. Op 31 augustus 1795 verwittigde hij haar in een koele, officiële brief.¹¹

Van jongs af aan had Bonaparte zich steeds laten leiden door doelgericht handelen. Als hij eenmaal een beslissing had genomen, voerde hij deze met onwankelbare consequentie uit. 'In mij leven twee verschillende mensen: de man van het hoofd en de man van het hart,' bekende Napoleon later aan Pierre-Louis Roederer.¹² 'U moet niet denken dat ik geen gevoelig hart heb, net als andere mensen. Ik ben zelfs een tamelijk goedmoedige persoon. Maar vanaf mijn jongste jeugd heb ik mijn best gedaan die snaar het zwijgen op te leggen, en nu brengt hij bij mij geen enkele klank meer voort.'¹³

Een maand na de verbreking van zijn verloving, op 13 Vendémiaire (5 oktober), zette Napoleon zonder ook maar een moment te twifelen artilleriegeschut in tegen de menigte opstandelingen die optrok naar de Tuilerieën, de zetel van het revolutionaire

parlement, de Conventie. De meedogenloze wijze waarop Bonaparte de opstand neersloeg bleek in zijn carrière net zo'n mijlpaal als zijn vastberaden optreden bij Toulon. Hij werd een niet te negeren figuur in het politieke spel van het bestuursorgaan van het land, het Directoire. Napoleon wilde echter geen pion in andermans spel worden. Hij bereidde zich voor op zijn eigen partij en hij was voornemens die partij op het militaire toneel te spelen.

Ondanks bezwaren van zijn moeder trouwde Napoleon op 8 maart 1796 met Joséphine de Beauharnais. Als getuigen van de bruidegom traden op Jean-Lambert Tallien en Paul Barras, een man van niet minder dubieus allooi. De wittebroodsweken zouden echter niet lang duren. Drie dagen na de bruiloft vertrok Napoleon naar het Italiaanse Leger, waarvan hij tot opperbevelhebber was benoemd. In zijn strategische plannen had het Directoire dit leger een tweederangs rol toebedeeld. De troepen werden slecht bevoorrad en de leiding was zwak. De aanvoerders en intendanten wedijverden in diefstal van de hun toevertrouwde middelen. De soldaten hadden gebrek aan uniformen en schoeisel en leden honger. Voor de positie van opperbevelhebber van het Italiaanse Leger

00 **Titel**Land, kunstenaar, 0000
Materiaal, maten

Tekst.

00 Titel

Land, kunstenaar, 0000
Materiaal, maten

Tekst.

bestonden weinig liefhebbers. Eenmaal aan het hoofd van deze haveloze menigte, toonde Bonaparte waartoe hij in staat was. Nadat hij de discipline met harde hand had hersteld, sleurde hij zijn troepen mee in een veldtocht die de annalen zou ingaan als een van de meest glansrijke campagnes in de militaire historie. Vanuit de stelling dat 'de oorlog zichzelf van het noodzakelijke moet voorzien', legde hij kolossale contributies op aan de veroverde gebieden. Zo verminderde hij niet alleen de druk van het Directoire, dat belang had bij het goud dat Bonaparte stuurde, maar verzekerde ook zijn troepen van een continue bevoorrading met proviand, munitie en uitrusting. Het maakte hem enorm geliefd bij de soldaten. Zelf was Napoleon bereid zijn leven op het spel te zetten, zoals tijdens de driedaagse veldslag bij Arcole, toen hij onder een vijandelijk spervuur zelf zijn troepen voorging op de befaamde brug.

Op de dag dat Napoleon de veldslag bij Arcole zegevierend afsloot, 6 (17) november 1796, overleed in St.-Petersburg Catharina de Grote. Ze werd opgevolgd door haar zoon Paul I. De moord op zijn vader tsaar Peter III, die kort na Catharina's troonsbestijging was gepleegd door haar handlangers, had in Pauls ziel een onuitwisbaar spoor nagelaten. Dat Catharina zich de

troon had toegeëigend, waarop Paul recht had vanaf de dag dat hij meerderjarig werd, had een onoverkomelijk antagonisme tussen hen veroorzaakt. In haar laatste regeerjaren had Catharina serieus overwogen haar zoon te passeren en de kroon aan haar oudste kleinzoon over te dragen. Paul wist daarvan en zag door een ziekelijk wantrouwen zelfs in de meest onschuldige handeling van zijn zoon kwade opzet, terwijl deze voor zijn vader sidderde. 'Mijn hoofd ligt op het blok,' bekende Alexander tegenover graaf de Louis Alexandre Andrault de Langeron, een Franse royalist die in het Russische leger diende.¹⁴

Intussen was de grote roem die Bonaparte in de Italiaanse campagne had geoogst voor het behoedzame Directoire aanleiding hem terug te roepen uit Italië, waar Napoleon naar eigen zeggen meer heerser was geworden dan generaal. Hij werd belast met de militaire operaties tegen aartsvijand Groot-Brittannië. Bonaparte stelde voor de tegenstander een slag toe te brengen in Egypte, waar de Fransen de Engelse verbindingen met Indië konden verstoren. Het Directoire ging akkoord met dit gedurfde plan, temeer omdat dan de gevaarlijke eerezuchtige generaal geruime tijd ver van Parijs zou verblijven. In mei 1798 ging

Napoleon scheep. In de nacht van 2 juli zette hij in de buurt van Alexandrië voet op Afrikaanse bodem en op 20 juli behaalde hij een overwinning op de Egyptische heersers, de Mamelukken, in een befaamd geworden slag bij de piramiden. Maar de waarde van deze en volgende triomfen werd weldra twijfelachtig door ingrijpen van de Engelse vloot. Op 1–3 augustus 1798 vernietigde admiraal Horatio Nelson het Franse eskader op de rede voor Aboekir en sneed zo de verbinding van het expeditieleger met Frankrijk af. Desondanks ondernam Napoleon na de onderwerping van Egypte een veldtocht naar Syrië. Na de mislukte belegering van de vesting St.-Jean d'Acre (nu Akko, iets noordelijk van Haifa) besloot hij terug te keren naar Cairo. Hier vernam hij dat het Turkse leger een landing voorbereidde. Napoleon liet zijn troepen oprukken naar de Nijldelta, waar hij op 25 juli 1799 de Turken verpletterend versloeg bij Aboekir, dezelfde plaats waar een jaar eerder Nelson het Franse eskader had vernietigd.

Kort hierna vernam Bonaparte, die maandenlang geen berichten uit Europa had ontvangen, via een toevallig doorgedrongen krant dat Oostenrijk, Engeland, Rusland en het koninkrijk Napels opnieuw

de oorlog hadden verklaard aan Frankrijk en dat de Russische generaal Soevorov de Fransen uit Italië had verdreven, de door Bonaparte ingestelde Cisalpijnse Republiek had opgeheven en op weg was naar de Alpen. Hij begreep dat het Directoire besluiteloos was en slechts met de grootste moeite het staatsbestuur in handen hield.

Napoleon droeg het opperbevel over aan generaal Jean-Baptiste Kléber en verliet zijn medestrijders op 23 augustus 1799. Op 8 oktober landde hij aan de Zuid-Franse kust nabij Fréjus. Meteen na aankomst in Parijs begon Bonaparte een machtsovername voor te bereiden. Een maand na zijn terugkeer in Frankrijk, op 18 Brumaire (9 november), pleegde hij een staatsgreep. Onder de leuze van redding van de republiek ontbond hij het Directoire, stuurde de vertegenwoordigende lichamen (de Raad van Vijfhonderd en de Raad der Ouden) naar huis en werd de feitelijke machthebber in Frankrijk. Zijn dictatuur werd gegoten in de vorm van een Consulaat, met Napoleon zelf als Eerste Consul.

Nadat hij zo op zijn dertigste heer en meester was geworden over een groot rijk, was Bonaparte van zins de wereldheerschappij te veroveren. 'Ik wilde Frankrijk de macht over de hele wereld geven', gaf hij in 1814

00 **Titel**
Land, kunstenaar, 0000
Materiaal, maten

Tekst.

openlijk toe.¹⁵ De belangrijkste opponent op weg daarheen was de 'Heerseres der Zeeën', Engeland, dat de machtigste vloot bezat.

De komende strijd met Groot-Brittannië noodzaakte Bonaparte toenadering te zoeken tot Rusland en hij haastte zich vriendschappelijke betrekkingen aan te knopen met tsaar Paul. Hij verzamelde de Russische militairen die op Corfu en in Italië krijgsgevangen waren gemaakt, gaf hun de vaandels terug en liet hen zonder losprijs vertrekken. De tsaar was onder de indruk van het edelmoedige gebaar van de Eerste Consul, zodat een brug was geslagen tussen Parijs en St.-Petersburg. Op 4 december 1800 sloot Rusland een tegen Engeland gericht verbond met Zweden. Spoedig zouden Pruisen en Denemarken zich aansluiten. Op 27 februari 1801 vertrok een troepenmacht van 22.500 Don-kozakken naar Indië, om de bevolking daar in opstand te brengen tegen de Engelse overheerser. In Engeland was men zich terdege bewust van het gevaar van de Frans-Russische coalitie. Tweeënhalve maand na een mislukte aanslag op Napoleon, op 25 december (3 Nivôse) 1800, werd Paul I vermoord in het Michaël Kasteel. 'Op 3 Nivôse hebben ze mij gemist, maar ze hebben me geraakt in Petersburg,' riep Bonaparte uit

toen hij vernam dat zijn gekroonde bondgenoot de dood had gevonden.¹⁶ Hij twijfelde geen moment dat beide samenzweringen door de Engelsen waren betaald.

De Eerste Consul overdreef de rol van het Engelse goud in het drama dat zich op 23 (11) maart 1801 had afgespeeld in het Michaël Kasteel. De troonsbestijging van de jonge Alexander werd begroet met algemene geestdrift. Maar de ergernis van Bonaparte was niet ongegrond: op de eerste dag van zijn regering liet Alexander de kozakken die naar Indië waren gestuurd, terughalen; op de tweede dag stelde hij de Engelsen voor 'eensgezindheid en een goede verstandhouding tussen Rusland en Groot-Brittannië te herstellen'.

Twee maanden later arriveerde een van Napoleons generaals, Géraud Duroc, in St.-Petersburg met de gelukwensen van de Eerste Consul ter gelegenheid van de troonsbestijging van Alexander I. De Franse afgezant moest de jonge keizer overtuigen van de voordelen van een Russisch-Franse alliantie. Alexander ging diplomatiek niet in op het coalitievoorstel, maar beperkte zich tot het aanknopen van vreedzame betrekkingen. Hij wenste geen confrontatie met Engeland, wetend hoe nauw de economische belangen van de Russische adel met dat land waren verbonden.